

Birinci Dünya Savaşı ve Kafkasya

World War I And The Caucasus

Sinan ATEŞ*

Özet :

Kafkasya, bugün hem Türkiye'nin yakın komşusu, hem de Türk kültür dünyasının sınırları içinde bulunmasından dolayı büyük önem arz etmektedir. Bununla beraber Kafkasya'nın coğrafi konumu Türkiye'nin güvenliği açısından tarih boyunca büyük stratejik öneme sahip olmuştur. Osmanlı Devleti de bu önemine binaen Kafkasya'ya her zaman ilgi göstermiş, Rusya ile olan mücadelesinde Kafkas halklarının desteğini almaya çalışmıştır. İki dini ve tarihi bağlarla bağlı buldukları Osmanlı Devleti'nden her fırsatta yardım bekleyen Kafkas Halklarının, mümkün olduğunca bu yardımı alabilmişlerdir Kafkas Halklarının Osmanlı Devleti'nden istedikleri yardım ve buna karşı Osmanlı Devleti'nin Rusya ile olan münasebetleri 1919 yılında takip ettiği siyasettir. 1917 Ekim Devrimi ile tarihi bir fırsat yakalayan Kafkas Halkları tek güvenceleri olarak gördükleri Osmanlı Devleti'nden yardım istediler. Özellikle Dünya Savaşı'nın son yılı Kuzey Kafkasya Osmanlı ilişkilerinin en hareketli yılı olmuştur. Trabzon, Batum ve İstanbul Görüşmeleri sonucunda Kuzey Kafkasya'ya gerekli yardım yapılmaya çalışıldı. Bu takip edilen siyasette en etkili isim olarak Enver Paşayı yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: Kafkasya, Osmanlı Devleti, Rusya, Enver Paşa

Abstract :

The Caucasus, and Turkey's closest neighbor today, as well as due to the presence of Turkish culture is of great importance within the limits of the world. However, for the safety of the Caucasus, Turkey's geographical location has been of great strategic importance throughout history. Virtue of the importance of the Ottoman Empire to the Caucasus always shown interest, has worked with Russia to support the struggle of the peoples of the Caucasus. racial, religious and historical ties of Caucasian peoples are waiting to help at every turn are attached to the Ottoman Empire, the Ottoman Empire Caucasian peoples could receive the help they want as much as possible to help

* Hacettepe Üniversitesi, İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, sinanates84@gmail.com

and relations with Russia against the Ottoman Empire in 1919, followed in October politika.1917 with the revolution of the people living in the Caucasus, a historic opportunity to capture what they see as the only guarantees asked for help from the Ottoman Empire. Especially in the last year of World War II in the North Caucasus has been the most active Ottoman relations. Trabzon, Batumi and Istanbul Calls needed help the North Caucasus was attempted. Enver Pasha as the name of this follow-up is the most influential in politics.

Keywords: Caucasian, Ottoman Empire, Russia, Enver Pasha

Giriş :

Dünya coğrafyasındaki yeri bakımından Kafkasya her zaman jeopolitik öneme sahip olmuştur. Dolayısıyla, tarih boyunca birçok toplumun ve siyasi kuvvetlerin uğrak yeri haline gelmiştir. Kafkasya tarihi, aynı zamanda savaş sanatlarının tarihidir. Kafkas-Rus savaşları ise bunların içerisinde en acımasızca ve ahlaksızca yapılandır. Ruslar açısından bu savaş Kafkasların Ruslar tarafından fethi iken, Kafkasyalılar açısından ise Kafkasya'nın Ruslar tarafından işgali ve yerli halka uyguladığı mezalimdir. Bu yüzden, Kafkas-Rus Savaşlarının ne zaman başladığı, nasıl bir seyir takip ettiği ve sonuçlarının nasıl değerlendirilmesi gerektiği konusunda Rus tarih yazımı ile Avrupa-Türk tarih yazımı arasında önemli farklar vardır. Özellikle göç ve sürgün edililerinin sayısının bu kadar büyük olmasını, Çerkeslere Rus hükümeti tarafından göç etmek için verilen tam seferberlikle, dışarıdan yapılan tahriklerle, Türk hükümetinin himaye konusunda göçmenlere verdiği tantanalı vaatlerle, Çerkesler arasındaki etkili kişilerin Rusya'ya karşı düşmanca tutumuyla, ailelerin ve soyların ataerkil yapısının etkisiyle, Rusya içlerine ve Sibiry'a sürgün edilme korkusuyla" açıklama eğilimi vardı. Elbette bütün bunların belirli derecede etkisi söz konusudur. Fakat "Kafkasya'da huzursuzluk ve yer değiştirme hareketlerinin, Rusların Kafkaslara girmesiyle başladığı birçok bilim adamınca kabul edilmektedir. Özellikle "Kafkas halklarının zorla yurtlarından sürülmesi Rus politikasının etkili aracı oldu.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA KAFKASYA

Kafkasya'nın Tarihi Coğrafyası

Günümüzde Karadeniz'in kuzeydoğusundaki Taman yarımadasından Hazar Denizi'nin batısındaki Apşeron Yarımadası'na kadar uzanan dağlık bölge Kafkasya olarak adlandırılmaktadır.¹ Kafkasya sözcüğünün nereden geldiği bilinmemekle birlikte, kimi kaynaklarda bu sözcüğün Dağıstan'ın eski yerlileri tarafından kullanıldığı ve ilk defa 479 tarihinde bu kelimeye rastlanmaktadır.² Kafkasya'nın kara sınırı kuzeyde Don ve Volga nehirlerinin birbirlerine yaklaşmış olan güney kısımları, güneyde ise Aras nehrinin aşağı kısımlarına uzanmaktadır. Kafkas dağlarının kuzeyindeki

¹ İsmail Berkok, **Tarihte Kafkasya**, İstanbul, 1958.

² Anisimof, Sergey. **Kafkas Kılavuzu**, (Ruşçadan nakleden: Binbaşı Sadık), İstanbul, 1926.

kısma Şimali/Kuzey Kafkasya güneyindeki kısma da Cenubi veya Maverayı Kafkas adı verilir.³ Diğer bir kaynakta Kafkasya veya Kafkas dağları adının Eschhylus ve Herodot zamanından beri kullanıldığından da bahsedilmektedir. Önceleri Hazar denizi ile Karadeniz arasındaki berzahta batı-kuzeybatı yönünden, doğu-güneydoğu yönüne uzanan dağ zincirini tanımlamak için kullanılan bu isim, bugün, Astrahan'ın güneyi ve Don Nehri'nden başlayarak Türkiye ve İran sınırlarına kadar uzanan toprakları içine alan ülkeye verilmektedir.⁴ Günümüzde Kafkasya bölgesi; RF'nin hâkimiyetinde olan Kuzey Kafkasya ile üç bağımsız cumhuriyeti yer aldığı Transkafkasya (Güney Kafkasya)'dan oluşur.⁵ *Kuzey Kafkasya; doğuda Hazar Denizi, batıda Karadeniz ve Azak Denizi, kuzeyde Maniç Nehri ve bataklıkları, güneydoğuda ise, Samur Nehri'nin Hazara döküldüğü yerden, İngur Nehrinin Karadeniz'e döküldüğü noktaya kadar uzandığı kabul edilen hat ile çevrili coğrafi bölgeye denir.*

Ayrıca Kafkasya birbirinden farklı özellikler taşıyan Dağıstan, Çerkezistan, Abaza, Kabartay ve Azerbaycan bölgelerine ayrılır.⁶ Bu bölgelerin sınırlanışı ise şöyledir:

Kafkasya'nın yüzölçümünün üçte birini içine alan Dağıstan bölgesi; doğudan Hazar Denizi, güneyden Kür ırmağı, kuzeyden Kuma nehri, batıdan ise Daryal, Çerkezistan ve Gürcistan ile çevrilmiştir.⁷

Çerkezistan; Batıda Karadeniz, güneyde Gürcistan, kuzeyde kısmen Kuban nehri, doğuda ise Kafkasya'nın en yüksek noktası olan Elbrus ile sınırlanmıştır. Buna göre Kafkas sıradağlarının kısmen batı sırtlarıyla kuzey eteklerini içine alan dağlık bir bölge olmakla beraber Anapa ve Soğucak gibi şehirlerin bulunduğu sahil bölgeleriyle Karadeniz'e açılmış vaziyettir.⁸

Kabartay bölgesi; Karadeniz'e dökülen Kuban nehriyle Hazar Denizine dökülen Terek Nehri'nin havzalarıyla Kafkas sıradağlarının kuzey kesimini ihtiva eden ve Dağıstan ile Çerkezistan arasında mevcut dörtgen şeklindeki bir sahayı kapsamaktadır.^{9, 10}

Abaza Bölgesi; Kafkasya'nın kuzey toprakları içerisinde olup Çerkezistan'ın kuzeybatısındadır. Buna nazaran Kafkas dağlarının en yüksek noktalarını teşkil eden Karadağ'ın iki tarafındaki toprakları kaplamaktadır. Güneydeki kısma Büyük Abaza; kuzeydekine Küçük Abaza denir. Bu bölgede oturan halka da Abaza ismi verilmiştir.¹¹

³ Berkok, İsmail. *Tarihte Kafkasya*, s. 4.

⁴ John F. Baddeley. *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, (Çev: Sedat Özden), İstanbul, 1989., s.19.

⁵ Çurey, Ali. "*Bilinen Dünyanın Bilinmeyen Ülkesi: Kuzey Kafkasya ve Çerkezler*", *Kafkasya Yazıları Dergisi*, Yıl:2, Sayı:5, Sonbahar, İstanbul, 1998, s.57.

⁶ Karagöz, Rıza. *Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, On dokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1993.

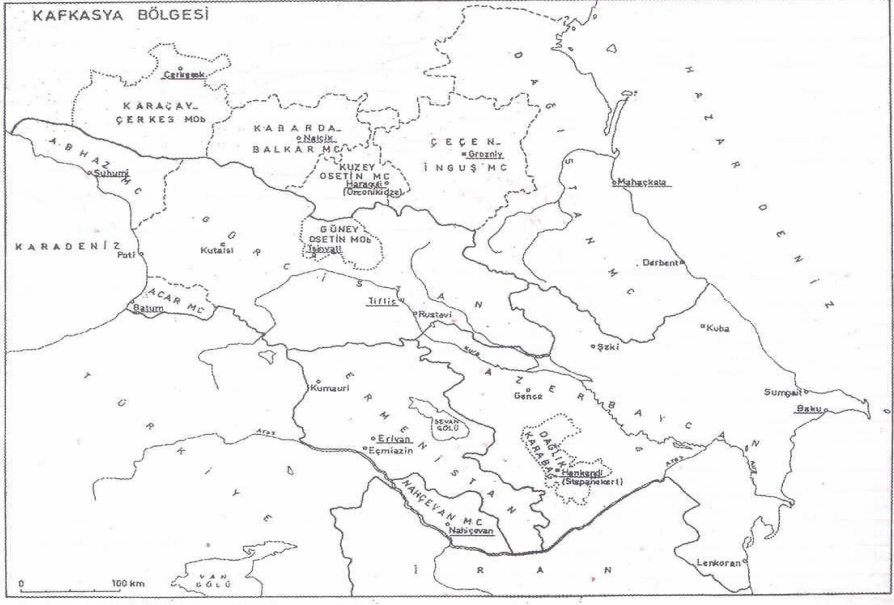
⁷ Gökçe, Cemal. *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, İstanbul, 1979.

⁸ Erşan, Mesut. *Birinci Dünya Harbinde Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya Siyaseti (1914-1918)*. Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 1995.

⁹ Gökçe, *Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*. S. 5

¹⁰ Pşimoho, Kosok. *Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Savaşı Tarihinden Yapraklar*. İstanbul, 1960.

¹¹ Pşimoho, Kosok. *Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Savaşı Tarihinden Yapraklar*, s.3

Harita 1: Kafkasya Bölgesi¹²

“Kafkasya, tarih boyunca bir sınır ülkesi olmuştur. Azak Denizi’ndeki Taman Yarımadası’ndan, Hazar Denizi kıyılarındaki, Apsheron (Aşşeron) Yarımadası’na kadar uzanan Kafkas Ana Sıradağları, Himalaya sisteminin batı kanadı olarak, Ermenistan ve İran Dağlarını içine alan Ortadoğu Dağ Bölgesi’nin tabii sınırını teşkil eder. Kuzeyde Ana Kafkas Sıradağları’nın etekleri Kuzey Kafkasya steplerine doğru iner. Bu step, Karadeniz’e akan nehirlerin, beslediği otlakların batıya uzanan parçasıdır.”¹³

Kafkasya; Avrupa Rusya’sı ve Orta Asya ile Anadolu’yu ve Orta Doğu’yu bağlamakla birlikte; Doğu-Batı yönünde de Orta Asya’nın denizlere ulaşması mümkün en kısa ve uygun istikametteki yol üzerinde bulunmaktadır.¹⁴

¹² Kaynak: Nadir DEVLET, “Kuzey Kafkasya’nın Dünü Bugünü”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Türk Dünyası Özel Sayısı II, Yıl:3, Sayı:16, Temmuz-Ağustos 1997, s.1926.

¹³ W.E.D. Allen, Paul, Muratoff . “Kafkasya’nın Tarihi Coğrafyası”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Sayı:54, İstanbul, Temmuz 2001, s.52.

¹⁴ Demir, Ali Faik. **Türk Dış Politikası Perspektifinden Transkafkasya**, BağlamYayıncılık, Birinci Basım, İstanbul, 2003.

Harita 2: Kafkasya Bölgesi ve Kafkasya Dağları (Fiziki ve Siyasi)¹⁵

Coğrafi yapıya gelince, Rus kıta sahanlığının kuzeye, Arap kıta sahanlığının da güneye kaymasıyla gerçekleşen jeofizik gerilim, Transkafkasya'daki dağlık yüzey şekillerini yaratmıştır. Kafkasya; Hazar Denizi ile Karadeniz arasında 440.000km².lik bir alanı kaplayan, Rusya Federasyonu'nun Avrupa kesiminin güney batısı ile Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan topraklarını da içine alan, coğrafi bölge ve dağ sistemine verilen isimdir. Jeolojik olarak incelendiğinde, Kafkasya, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan, çöküntü alanları arasında yükselen dağ sıralarından oluşmaktadır. "Rusların, "Bolchoi Kavkaz" diye adlandırdıkları Büyük Kafkaslar, kuzeybatıda, Novorossisk'den güneydoğuda, Bakü'ye doğru yaklaşık 1100 km. uzunluğu ve 150-200 km.lik genişliğiyle, kuzey-güney doğrultulu sıradağlardan oluşur. "Malyi Kavkaz" denilen Küçük Kafkaslar, Büyük Kafkaslar'a göre daha kısa ancak daha karmaşıktır."¹⁴

Kafkasya'nın Stratejik Önemi

Etnik yapı olarak Kafkasya'da çok değişik kavimlerin ve milletlerin bulunmakta, bu nedenle bölge kendine has bir özellik taşımaktadır. Kafkasya'nın coğrafi yapısı ona bilhassa siyasi, askeri ve iktisadi bakımlardan önem kazandırmaktadır. Nitekim tarihi süreç içerisinde Kafkasya'daki gelişmeler ve cereyan eden olaylar göz önüne alındığında bunu daha iyi anlaşılmaktadır.¹⁵

Kafkasya'nın coğrafi konumu göz önüne alındığında buranın; üç kıtanın arasına girmiş olan ve Akdeniz- Ege Denizi- Boğazlar ve Marmara Denizi-Karadeniz-Azak Denizi gibi birbirine bağlı iç denizlerin vücuda getirdiği bir su koridorunun doğu ucunda, aynı zamanda hazar denizi vasıtasıyla da şarka sokulmuş ve bağlanmış bir vaziyette bulunduğu görülmektedir.¹⁶

¹⁵ Sabah Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi, 10.Cilt, İstanbul,1992,s.358.

Avrupa Siyasi Haritası¹⁶

Bu durumun bir göstergesi olarak tarih boyunca Avrupa'dan Asya'ya, Asya'dan Avrupa'ya göç eden veya askeri harekâta bulunan milletler, daima Kafkasya ile alakalı olmak mecburiyetinde kalmışlardır. Nitekim güneyde Medler, Farslar, Romalılar, Bizanslılar, Selçuklular ve Osmanlılar; kuzeyde ise Hunlar, Hazarlar, Moğollar ve son iki yüz yıldır Ruslar'ın takip ettiği siyaset aynı tarzda olmuştur. Mesela Ruslar, Kafkasya'yı işgal etmedikleri müddetçe doğuda ve batıda ciddi hareketlere girişmemişlerdir.¹⁷ Ayrıca Kafkasya; Avrupa Rusya'sı ve Orta Asya ile Anadolu'yu ve Orta Doğu'yu bağlamakla birlikte; Doğu-Batı yönünde de Orta Asya'nın denizlere ulaşması mümkün en kısa ve uygun istikametteki yol üzerinde bulunmaktadır. Bu durum bölgeyi daima ticaret merkezi haline getirmiştir. Böylece eskiden beri ticari bir zenginliğe sahip olan Kafkasya birçok devletin hâkimiyetine almaya çalıştığı bir yer haline gelmiştir.¹⁸

Kafkasya'nın coğrafi yapı olarak tabii bir kale görünümünde olması, bölgenin askeri yönden önemini ortaya koymaktadır. Kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanan ve yüksekliği zirvelerde 4000 m.'ye ulaşan Kafkas dağları, bölgeyi ve bölgede oturan halkları dış saldırılara karşı koruyacak niteliktedir.¹⁹ Kafkaslar bunun sonucunda, tarih boyunca ülkeleri işgal edilen mültecilerin sığınak yeri olmuştur. Daha sonra bu işgalciler de, kuzey ve güneyden gelen istila akınlarına dayanamayıp işgal edilen durumuna düşürerek, bu defa onlar da Kafkaslar'a sığınmışlardır. Dünyanın birçok ülkesinden gelen insanların buraya sığınmaları tamamen Kafkasya'nın coğrafi konumu

¹⁶ Atlas Dergisi, Avrupa Siyasi Haritası, İstanbul, Aralık 2004.

ve fiziksel yapısından kaynaklanmaktadır. İstilalara uğrayan bura halkı, savunmanın daha kolay olduğu ve kendilerinin daha zor izlenebildiği dağlara sığınarak hayatlarını sürdürmüşlerdir.²⁰

Kafkasya'nın Tarihsel Gelişimi

Birinci Dünya Savaşı Öncesi Kafkasya

Jeopolitik açıdan Kafkasya, Avrupa ile Orta Asya arasında geçiş köprüsü niteliğindedir. Bölgenin stratejik önemi tarihi yönlendirecek çok sayıda gelişmelere tanık olmuştur. Özellikle Rusya açısından Karadeniz ve Hazar Denizi'ne kıyısı olması sebebiyle stratejik açıdan oldukça önemlidir. Bu coğrafya Rusya'nın Karadeniz, Boğazlar ve Akdeniz yoluyla sıcak denizlere inmesinin ön koşuludur. Kafkasya'da Rus hakimiyetinin zedelenmesi demek hem Rusların sıcak denizlere inme politikasına hem de Orta Asya hakimiyetine önemli ölçüde zarar vermektedir. Rusya'nın bölgedeki bu tutumu Osmanlı Devleti'nin ister istemez bir karşı reaksiyonuna sebebiyet vermektedir. İşte bu durum Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu'nu defalarca karşı karşıya getirmiştir.

Osmanlı Devleti'ni Kafkasya'ya yönelten uzun vadeli siyasi hedefler şunlar:

1-Orta Asya Türkleriyle birleşebilmek için Kırım-Kuzey Kafkasya-Kazan hattında hakimiyet kurmak.

2-Hızla gelişerek güneye inmekte olan Rusların Kuzey Kafkasya'yı işgalini önlemek.

3-Rusya ile dini yakınlığı olan Gürcistan'ın Rusya ile coğrafi birleşmesini önlemek.

4-Uzak Doğu ticaretinin önemli noktaları durumundaki Karadeniz'in doğu limanlarını ele geçirmektir.

Kafkasya, tarihin en eski çağlarından itibaren, Doğu ve Batı arasında bir köprü vazifesi görmüş ve çeşitli milletlerin mücadelelerine sahne olmuş bir bölgedir. MÖ.8'inci Yüzyıldan itibaren, Azerbaycan'ın ilk sakinleri, Orta Asya'dan gelen Saka Türkleridir. Daha sonraları buraya çeşitli Türk boyları gelip yerleşirken, bazı Türk boyları ise, buradan Derbent Geçidi'ni aşarak, Anadolu'ya gitmiştir. *Bu geçişler sırasında, Karabağ, Türklerin en eski kışığı olmuş ve Dede Korkut'un torunları, Kafkaslar ve Doğu Anadolu'yu kendilerine yurt edinmişlerdir.*²¹ İslam fetihlerinin başladığı dönemde ise bölge, Bizans hakimiyetinde bulunuyordu. Halife Ömer zamanında başlayan akınlar, başarılı sonuçlar vermiş ve Emeviler'in ilk devirlerinde buraları fethedilerek bir eyalet haline getirilmiştir.²² 13'üncü Yüzyıldaki Moğol istilasına kadar Kafkaslar; Selçuklu Türkleri'nin yönetiminde kalmıştır. Bu yüzyıldan itibaren bölge, önce Hülâgü

¹⁷ İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*, s. 12.

¹⁸ Karagöz, Rıza. *Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, s. 18.

¹⁹ Karagöz, Rıza. *Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, s. 14, 15.

²⁰ Karagöz, Rıza. *Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, s. 14, 15

İmparatorluğunun ve daha sonra onların devamı olan, İlhanlı Devleti'nin bir parçası olmuştur. Bölge, ilhanlılardan sonra, Akkoyunlu ve Karakoyunlu Türkleri'nin yönetimleri altına girmiştir.²³

Kafkasya ve özellikle Azerbaycan bölgesi, 16'ncı Yüzyıldan itibaren, Osmanlı ve İran Devletleri'nin mücadele alanı olmuş ve bu iki devlet arasında sürekli el değiştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin bölgeye açtığı seferler, Safevi Devleti'nin yıkılışına (1737) kadar sürmüştür. Bu seferlerin açılmasında, Safevilerin bölgede sürekli mezhep ayrımını kışkırtmaları ve Osmanlı aleyhtarlığını yaymaya çalışmaları ve yöre halkının, Osmanlı Devleti'ne yaptıkları şikâyetler etkili olmuştur.

*1530'lu yıllara kadar, Osmanlı Devleti için bir tehlike teşkil etmeyen Rusya'nın, Kafkasya'ya doğru ilerleyişinin en önemli iki adımı, 1552'de Kazan ve 1556'da Astrahan Türk Hanlıklarını ele geçirmesidir.*²⁴*“Kafkasya'da ilk Rus varlığı ve etkileri,1552'de Kazan Hanlığını ele geçirmesinin ardından başlamıştır. Başta Çeçenler olmak üzere, birçok bölge halkı Rusların gelmesini istemiştir.”*²⁵ Rusya, Kafkasya ile arasında engel teşkil eden bu iki Türk Hanlığını ortadan kaldırınca, bölgede bir anda Osmanlı Devleti ile karşı karşıya kalmıştır. Bunun sonucunda da Rusya, bölgedeki Osmanlı-İran çekişmesine, üçüncü ülke olarak müdahil olmuştur. Rusya, Kafkasya ile arasında engel teşkil eden bu iki Türk Hanlığını ortadan kaldırınca, bölgede bir anda Osmanlı Devleti ile karşı karşıya kalmıştır. Bunun sonucunda da Rusya, bölgedeki Osmanlı-İran çekişmesine, üçüncü ülke olarak müdahil olmuştur.

Rusya'nın Kafkasya'ya doğrudan ilk inişi, 1720'li yıllarda, Hazar Denizi'nin kuzey kıyılarını ve Baku'yü ele geçirmeleriyle olmuştur. *Rusların bu ilerleyişlerine karşı, Osmanlı Devleti de Gürcistan hareketini genişleterek; Gence, Kirmanşah, Hamedan, Revan ve Tebriz'i almıştır. Rusya ile Osmanlı devleti arasında, 1724 yılında imzalanan, “İstanbul Antlaşması” ile önceden İran'a ait bu yerler, iki devlet arasında paylaştırılmıştır. Fakat bu durum aynı zamanda, Rusya'nın bölgedeki varlığını da meşrulaştırmıştır.*²⁶

Osmanlı Devleti 1774'te Rusya'nın Kırım'ı ele geçirmek istediğini anlayınca Kafkasya ile daha yakından ilgilenmeye başladı. Bu bölgedeki Osmanlı nüfuzunu kurmak için devleti temsilen Ferah Ali Paşa'yı Anapa'ya gönderdi. Ferah Ali Paşa'dan beklenen Çerkes kabileleri ile ilişki kurarak onları Osmanlı'nın etki alanına sokmak idi. Dağıstan ise öteden beri dini ve manevi bakımdan Osmanlı Devleti ile sıkı ilişkilere sahipti. Buradaki halkın büyük kısmı Sünni idi ve halifelik makamıyla kuvvetli bir bağı vardı. Rusya'nın ve Şii İran'ın tehdidi altında kaldıkları zaman Dağıstanlılar Osmanlı Devleti'nden yardım isterdi. Osmanlı Devleti'nin Batı Kafkasya'daki nüfusu daha zayıf idi. Osmanlı Devleti hiçbir zaman bu bölgeyi doğrudan doğruya hakimiyete

²¹ Pamuk, Mustafa. *Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü ve Yarını*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1995.

²² Pamuk, Mustafa. *Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü ve Yarını*, s. 5.

²³ Pamuk, Mustafa. *Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü ve Yarını*, s. 5.

²⁴ Pamuk, Mustafa. *Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü ve Yarını*, s. 6.

²⁵ Demir, Ali Faik. *Türk Dış Politikası Perspektifinden Transkafkasya*, s. 64, 65.

²⁶ Pamuk, Mustafa. *Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü ve Yarını*, s. 6.

ti altına almaya çalışmadı. Kuban boylarında ve ovada oturan kabilelerle ilişki kurma ve sürdürme görevini Kırım Hanlığına bırakmıştı.

Osmanlı Devleti, 1774'de Kırım'ın kaybindan sonra, Kafkasya'ya daha fazla önem vermiştir. *Çünkü, Kırım Hanlığının elinden çıkmasından sonra, Osmanlı Devleti'nin doğu ve kuzey sınırlarının güvenliği, ancak Kafkasya'nın kontrolü ile mümkün olacaktır.*²⁷

1783'ten sonraki yıllarda, İmam Mansur önderliğinde, Rus işgaline direnen Kafkasyalılar, 1830'lardan sonra Osmanlı Devleti'nin direncinin kırılmasına ve meydanın Rusya'ya kalmasına rağmen, İmam Gazi Muhammet, Hamzat, 1834-1859 arasında, Şeyh Şamil ve Hacı Murat liderliğinde, Kafkas tarihinin en önemli direniş hareketlerini gerçekleştirmişlerdir. Kafkas ahalisinin, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında, Rusya'ya karşı ayaklanması, bu direniş hareketleri arasındadır.²⁸ Osmanlı Devleti, Rus işgali ile birlikte vatanlarını terk etmek zorunda kalan, Müslüman halkı kabul etmiş ve ülkenin çeşitli bölgelerine yerleştirerek ihtiyaçlarının giderilmesine çalışmıştır.²⁹ *Şeyh Şamil, Dağıstan ve Çeçenistan'ı örgütledikten sonra, orta Kafkasya'yı da savunarak, Kafkas birliğinin ilk temellerini atmıştır.*³⁰

Rusların Kafkasya'da en kolay ele geçirdikleri bölge, Gürcistan'dır. Gürcüler, Hıristiyan olduklarından, eskiden beri Ruslarla sıcak ilişkileri mevcuttu. Gürcüler, Tiflis ve Açıkbaz dolaylarında iki ayrı hanlık halinde yaşamaktaydılar. Tiflis ve Açıkbaz Hanı Süleyman (Salamon) arasında herhangi bir mesele bulunmamakta Rusya'ya da yakınlık duymaktaydılar. *Nitekim, Gürcüler, Kafkasya'yı ele geçirmeye çalışan Rusların himayesine kolaylıkla girmişler ve ülkeleri 1801 yılında, Rusya tarafından ilhak edilmiştir.*³¹

1792 yılında Yaş Antlaşması ile Rusya, Gürcistan'dan çekilmek zorunda kaldı ve bu durumun faturası Gürcistan için çok acı oldu. İran fırsattan istifade ederek 11 Eylül 1795 tarihinde Tiflis'e girdi ve şehri 16 gün boyunca yağmaladı. 1798'de İkinci İrakli'nin ölümüyle Rus baskısı iyice arttı ve 1802 yılında Rusya Gürcistan'ı tekrar ilhak etti. Böylece Rusya'nın sınırları Osmanlı İmparatorluğu ile İran'a dayandı.

Sonuç itibarıyla, Kafkasya coğrafyası Osmanlı, Rusya ve İran arasında bir tampon bölge görevi görmüş ve bu dönemde bu ülkelerin ciddi anlamda güç mücadelelerine sahne olmuştur. İran, bu bölgeye yaptığı seferlerle Rusların güneye inmesini engellemeye çalışmış ve bölgesel güç olmanın bir basamağı olarak görmüştür. Osmanlı İmparatorluğu ise bölgeye doğrudan müdahale edebilecek bir gücü kendisinde görmediğinden dolayı bu coğrafyadaki Çerkes, Azeri, Abhaz kabilelerin Müslümanlık özelliklerinden faydalanarak Kafkasya coğrafyasına nüfuz etmeye çalışmıştır. Rusya ise bu bölgeyle coğrafi bir bütünlük sağlayarak hem sıcak denizlere inmeyi hedeflemiş, hem de Orta Asya coğrafyası için kendisine avantaj edinmeye çalışmıştır.

²⁷ Pamuk, Mustafa. *Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü ve Yarını*, s. 7.

²⁸ Pamuk, Mustafa. *Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü ve Yarını*, s. 11.

²⁹ Pamuk, Mustafa. *Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü ve Yarını*, s. 11.

³⁰ Demir, Ali Faik. *Türk Dış Politikası Perspektifinden Transkafkasya*, s. 67.

³¹ Pamuk, Mustafa. *Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü ve Yarını*, s. 7, 8.

Rusya'nın, kendisini Kafkasya'dan atmak isteyen İran ile yaptığı savaşı kazanmasından ve bunu takiben iki devlet arasında, 1828 yılında, "Türkmençay Antlaşması"nın imzalanmasından sonra, bölgeye kesin olarak yerleşmiştir. Azerbaycan ve Gürcistan'a, bu şekilde yerleşen Rusya'nın, Kuzey Kafkasya ve Dağıstan bölgelerinde, hâkimiyetini tam olarak sağlaması ise daha zor olmuştur. Tabiat şartlarının güçlüğü ve bu şartlarda yaşamaya alışık, dağlı Müslüman ahalinin direnç nedeniyle, kesin sonucu, ancak 19'uncu Yüzyılın ortalarına doğru alabilmişlerdir.³¹ Türkmençay Antlaşmasıyla, İranlılar Transkafkasya siyasetinde rol oynayan bir devlet olma özelliklerini kaybettiler. Ayrıca bu antlaşmayla, Dağıstanlıların dış dünya ile ilişkileri kesildi ve ele geçirdikleri boğazlar sayesinde Ruslar, Anadolu üzerinden Akdeniz'e, İran üzerinden Hint Okyanusu'na ve Hazar Denizi üzerinden Asya'ya gidebilecekleri bir üs kazandılar.³²

19'uncu Yüzyılın başlarından itibaren, Rusya, Kafkasya'ya tam olarak yerleşmeye başlamıştır. Azerbaycan ve Dağıstan Hanlıkları, Rus istilasına karşı büyük bir dirençle karşı koymuşlar, ancak sonuçta, üstün Rus kuvvetlerine boyun eğmek zorunda kalmışlardır.³³ Bunun sonucu olarak, Ruslar; Bakü, Nahçıvan ve Erivan'ı işgal etmişlerdir. Çar I. Alexandr'ın döneminde, bu ilerlemeler sağlanarak, Kafkasya'da, Rusların nüfuzu oldukça artmıştır.³⁴

Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya

Kafkasya'da İklim ve Tabiat Şartlarının Muhabereye Etkisi

Ordu'nun Ruslara karşı faaliyet gösterdiği Kafkas Cephesi, kuzeyde Kafkas Dağları ve Karadeniz, doğuda Hazar Denizi, güneyde Güney Azerbaycan, Van Gölü'nün güneyi-Mardin-Urca hattı ile batıda Fırat Nehri-Malatya-Sivas- Samsun çevresi içinde kalan sahayı kapsamaktaydı.

Bu bölge genel olarak sarp ve yüksek dağlardan oluşmaktadır. Özellikle de bizim çalışmamızı yakından ilgilendiren Karadeniz Bölgesi'nde, kayalık ve dik vadilerden oluşan sıradağlar mevcuttur. Bu dağlar üzerindeki yollar, çoğunlukla dar ve bir tarafı uçurum olan patika yollardır. Öyle ki keçilerin bile geçemeyeceği kadar dar olan bu yollardan askerler ve hayvanların geçmek zorunda kalması büyük sıkıntıların yaşanmasına, zaten güç temin edilebilen askerlerin ayakta kalmasının yıtılmasına neden olmuştur. Yine bu bölgede bulunan Çoruh nehrinin iki tarafı kayalık ve dar bir koridor halindedir. Bu nedenle çoğu zaman müfrezenin Çoruh kıyısındaki faaliyetleri zorlaşmıştır.³⁶

³¹ Pamuk, Mustafa. **Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü ve Yarını**, s. 9.

³² Yanar, Savaş. **Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya**, IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, İstanbul, 2002.

³³ Pamuk, Mustafa. **Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü ve Yarını**, s. 9.

³⁴ Demir, Ali Faik. **Türk Dış Politikası Perspektifinden Transkafkasya**, s. 66.

Aynı zamanda yolların bozuk olması, bir dakikanın bile önemli olduğu savaş zamanında askerlerin hedefe varış sürelerinin uzamasına ve zaman kaybının yaşanmasına neden olmuş, üç saatlik mesafe on bir saatte gidilmiştir.³⁷

Doğu Karadeniz kıyıları olan Hopa, Rize, Trabzon, Pazar askeri açıdan büyük öneme sahiptir.³⁸ Müfrezemiz için özellikle Hopa çok önemliydi. Çünkü İstanbul'dan getirilen Ştanka Bey'in müfrezesi önce Rize'ye çıkarılmış ve beraberinde getirilen erzâkı da Hopa'ya nakil edilmiştir. Karadeniz sahillerinde ilerleyerek faaliyet gösteren Müfrezenin, ihtiyaç duyduğu erzâk daha sonra Hopa'dan ya karayoluyla ya da kayıklarla nakledilmekteydi. Ancak Karadeniz Bölgesi'nden yüksek dağların olması, düzgün kara yollarının, yeterli nakliye vasıtalarının olmaması (hayvanlarla çekilen arabalar), Rusların Karadeniz sahillerini bombalaması erzâk ve cephane naklini zorlaştırmış, bu da müfrezenin zaman zaman erzâk sıkıntısı yaşamasına neden olmuştur.³⁹

Kafkas Cephesi'nden arzulanın başarının elde edilememesinin ve insan kaybı olarak çok zayıf verilmesinin en etkili sebeplerinden biri yaz aylarında dahi ilerlenmesi zor olan bu coğrafyada kış aylarında savaşın devam ettirilmesi idi. Zor doğa şartlarına (yüksek tepeler, kayalıklar, ormanlıklar) birde havaların çok soğuk olması eklenince doğal olarak askerlerin direnme gücü daha da azalmıştır. Kışların çok uzun geçtiği bu coğrafyada eksi 30–40 dereceye kadar düşen dondurucu soğuklar görülmektedir. Sonbaharda yağmaya başlayan karın kalınlığı ovalarda 0,50 veya 1,50 metreyi bulurken, yüksek dağlarda 4–6 metreye ulaşır. Sarıkamış gibi yağın karın beş ay kadar yerde kaldığı noktalar vardır. Yüksek yerler ise devamlı karlıdır.⁴⁰ 1915 yılında Çamlık Yaylası ve etrafında bütün yaz boyunca karın erimediği ve ertesi sene kışın bu karın üzerine kar yağdığı görülmüştür.⁴¹

Tüm bu manzaralar karşısında Enver Paşa'nın "*burada ordu sadece düşmana karşı değil havanın ve yerin gösterdiği direnmelere karşıda mücadele etmek zorunda kalmıştı*" demesini normal karşılamak gerekir.⁴²

Savaş Yıllarında Kafkasya'daki Siyasi Gelişmeler

Şubat 1917'de başlayan devrim üzerine, Rus ordusu Kafkasya'da, çözülmeye başlamıştır. Rusya'daki Devrim üzerine, 3 Mayıs 1917'de, Terekale (Vladikafkas)'de halk kurultayı toplanarak, bir icra organı (Birleşik Şimali Kafkasya ve Dağıstan Dağlıları Birliği Merkez Komitesi) kurulmuştur. 18 Eylül 1917'deki ikinci toplantıda, kurultay, "Kuzey Kafkasya Milli Müessesarı Meclisi" adını alarak, Kuzey Kafkasyalıların siyasi bir birlik teşkil ettiğine karar verilmiştir.⁴³

³⁶ Yalçın, Hatice. **Harp Ceridesi (I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi)**. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2008.

³⁷ Yalçın, Hatice. **Harp Ceridesi (I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi)**. S. 39.

³⁸ Tuncay Öğün. **Kafkas Cephesinin I. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği**, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1999.

³⁹ Yalçın, Hatice. **Harp Ceridesi (I. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi)**. S. 39.

Rusya’da, 1917’de Bolşevikler iktidarı ele alınca, bir taraftan Birinci Dünya Savaşı içinde gizli antlaşmaların geçersizliğini ilan etmişler; diğer taraftan da, 15 Kasım 1917’de, “Milletin Hakları Bildirisi” ile, her milletin kendi geleceğini kendisinin tayin etmesi ilkesini kabul ettiklerini açıklamışlardır. Hatta Lenin, daha Kasım 1917’den önce, Rus ordularının hem Kafkasya’da Ermenilerin işgal ettiği topraklardan ve hem de Doğu Anadolu’dan çekilmesi gerektiğini açıklamıştır. Ancak bu beyana rağmen, kesin barışın yapılmasından önce, “Ermeni Meselesi”ni kendi menfaatleri doğrultusunda, halletme yolunu tutmuşlardır.⁴⁴

Kuzey Kafkasya Merkez Komitesi, 20 Kasım 1917’de, Rusya’dan ayrıldığını ve bağımsız bir devlet olduğunu ilan etti. Bundan memnun olmayan Kazaklar ve Ruslarla çeşitli çatışmalar oldu. Transkafkasya’da ise, Gürcü Menşeviklerin liderliğinde; Gürcü, Ermeni ve Azeriler’den oluşan, “Maveray-ı Kafkas Komiserliği” Transkafkas Federasyonu, 28 Kasım 1917’de kuruldu. Bu federasyonun milli kuvvetleri ise yok gibiydi.⁴⁵

1917 Bolşevik İhtilalini müteakip, Türk Ordusu’nun ıleri hareketi üzerine, barışa razı olan Bolşevik Rusya ile, 3 Mart 1918’de, “Brest Litovsk Antlaşması” imzalanmıştır. Bu Antlaşma ile; Rusya, Kars, Ardahan ve Batum’u halk oylaması yapma şartı ile boşalttığı gibi, savaşta işgal ettiği Erzurum, Van, Bitlis ve Trabzon vilayetlerini de iade etmiştir. Ayrıca Rusya, gerek ülkesinde ve gerekse işgal ettiği Türk eyaletlerinde, Osmanlı ve Rus tebaası Ermeni çetelerinin terhisini ve bu çetelerin tamamıyla feshini sağlamayı kabul etmiştir.⁴⁶

3 Mart 1918 tarihi Brest-Litovsk barışı görüşmelerinin son günüydü. Artık antlaşma metni imzalanacaktı. Oturuma Avusturya Macaristan Heyeti Başkanı von Mery başkanlık etmekteydi. Mery, antlaşmaların imzalanmadan önce heyet başkanlarından açıklama yapmak isteyip istemediklerini sormuştu. Sokolnikov Sovyet heyeti adına söz alarak 21 Şubat tarihli ultimatonda yapılan değişiklikler hakkında birkaç söz söylemek istediğini belirtmişti. Sokolnikov, Bu ultimatoma Batum, Kars ve Ardahan’ın Ruslar tarafından tahliyesinin eklenmesinin devletlerarası hukuka aykırı olduğunu; Erzurum-Tiflis yolunda bir kilit noktası olan Kars kalesinin kaybedilmesiyle Tiflis’in tehdit altında bulunacağını; Batum’un kaybedilmesinin Türk kuvvetlerini bu limana kolayca çıkardıktan sonra, onlara hızlı bir şekilde Rion ve Kura vadileri yoluyla Tiflis üzerine ilerleme imkânı vereceğini ve nihayet Tiflis’in düşeceğini; ayrıca Batum’un Osmanlı devletine bırakılması ile Sovyet Rusya, Karadeniz kıyılarının güney kısımlarındaki savaş gemileri için inşa etmiş olduğu yegâne limanı kaybedeceğini ve bu suretle savunma kudretinin büyük ölçüde zayıflayacağını; Osmanlı İmparatorluğu’nun bu topraklar üzerindeki taleplerinin tamamen asılsız ve esassız olduğunu, bu toprakların son savaş esnasında hiçbir zaman Türklerin hâkimiyetine geçmemiş olduğunu ve bu topraklar üzerinde tekrar Türk hâkimiyetinin tanınmasının, bölge halkına danışılmadan keyfi olarak alınmış bir karar olduğunu belirtmişti. Ancak bu sonucu değiştirmede.

Brest-Litovsk Antlaşması’nın imzalanmasıyla cephelede devam eden savaş da durduruldu. Alman Doğu Orduları Başkomutanı Prens Leopold von Bayer, emrindeki ordulara bir emir göndererek çatışmaların durdurulmasını istedi. Rus Orduları

Başkomutanı Krilenko da 5 Mart 1918'de birliklerine çatışmalara son verilmesini emretti. Osmanlı Başkumandan Vekili Enver Paşa ise 6 Mart 1918 Ordu ve Donanmaya bir tamim göndererek Rusya ile Barış Antlaşması'nın yapıldığını haber verdi.

Ermenilerin yaptığı katliamların artması üzerine Osmanlılar, barışı bir an önce, Türk Ordusu ile gerçekleştirmekten başka çare kalmadığına inanmışlardır. Türk ordusu bu değerlendirmeden sonra, Erivan-Culfa Demiryolunu tutarak, doğuda Kara Kilise, Tiflis-Bakü istikametinde ilerlemiştir. Sonuçta, Batum ve Kars tekrar geri alınmıştır.⁴⁷

*“Bu gelişmeler sırasında, Kuzey Kafkasyalılar ise İstanbul'a yardım istemek için bir heyet gönderip, 11 Mayıs 1918'de bir nota ile, bütün devletlere Kuzey Kafkasya'nın bağımsızlığını, “Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti” adı ile ilan ederek, bunu Osmanlı Devleti ile diğer ülkelere bunu bir nota ile duyurdular. Osmanlı Devleti, yeni devleti hemen tanıdı. Birleşik Kafkasya Cumhuriyetinin, İstanbul tarafından tanınması, Rusya'nın şiddetli tepkisine yol açtı. Bu şekilde, Türkiye'nin nüfuz ve hakimiyeti Kafkasya'da yayılmış bulunuyordu.”*⁴⁸ Transkafkasya'da ise, üç başlı, “Mavera-yı Kafkas Cumhuriyeti”nin istikrarlı bir devlet olamayacağı artık anlaşılmıştı. Sonuçta, Tiflis'te yaptığı toplantısında (26 Mayıs 1918) kendisini feshederek, Mavera-yı Kafkas Cumhuriyeti'nin sona erdiğini ilan etmiştir.⁴⁹ Gürcüler bu meclisten ayrılarak bağımsızlığını ilan etmiştir (26 Mayıs 1918) . Azerbaycan ve Ermenistan da bu hareketi takip etmişler ve 28 Mayıs 1918'de bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Osmanlı Devleti bu müstakil devletlerle, Batum'da, 16 Haziran 1918'de, ayrı ayrı barış anlaşmaları imzalamıştır.^{50,51}

Kafkaslarda kurulan bu yeni düzenin sürdürülmesi, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kazanmasına bağlıydı. Fakat, Birinci Dünya Savaşı müttefikler lehine sonuçlanınca, Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştır. Mütarekenin, 11 ve 15'inci maddeleri gereği, Türkiye Azerbaycan'daki kuvvetleri geri çekmeyi kabullenmiştir. Nitekim, Mondros Mütarekesi'nin ardından İngilizler, Kafkaslara çıkarma yapmışlar ve bölgeyi işgal etmişlerdir.⁵²

Mart 1920'de, Kızılordu, Beyaz Orduların mukavemetini kırarak, bütün Kafkasya'yı işgale başlamıştır. 26 Nisan 1920'de, sınırı geçen Kızılordu, Bakü'ye ilerlemeye başlamıştır. Azerbaycan'ı bir kurşun bile atmadan fetheden Sovyetler, Kuzey Kafkaslarda ciddi bir ayaklanma ile karşılaşmışlardır. 1920'nin sonunda, komünistler vasıtasıyla, Ermenistan'ın egemenliğine son verilmiştir. Rusya, 1921 yılında, Zengezur bölgesini Ermenistan'a vererek, 1921 yılında da Gürcistan'ı işgal ederek, bölgede kesin egemen güç haline gelmiştir. 1920 Gümrü, 1921 Moskova ve Ankara Antlaşmaları ile de bugünkü Türkiye-Ermenistan sınırı çizilmiştir.⁵³

⁴⁷ Pamuk, Mustafa. **Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü ve Yarını**, s. 14.

⁴⁸ Takvul, Ufuk. “Kafkasya: Etnik, Sosyal, Siyasi Problemler”, **Kök Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, Ankara, Bahar 1999, s.190.

⁴⁹ Pamuk, Mustafa. **Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü ve Yarını**, s. 14.

⁵⁰ Pamuk, Mustafa. **Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü ve Yarını**, s. 14.

⁵¹ Yanar, Savaş. **Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya**, s. 49.

Rusya; 1922 yılında, bölgedeki üç ülkeyi (Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan), “SSCB” çatısı altında, “Güney Kafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti” adı ile birleştirdi. 1936 yılında ise, bu üç cumhuriyet ayrı ayrı Sovyet cumhuriyetlerine dönüştürülerek, doğrudan SSCB’ne bağlanmıştır. Bu durum, SSCB’nin dağıldığı, 1991 yılına kadar devam etmiştir.⁵⁴ 11 Mayıs 1918 yılında, Kafkasya’nın kuzeyinde yaşayan ve Dağıstan’daki Türk ve Müslüman unsurlar tarafından kurulan, “Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti” de bir müddet sonra dağılmıştır. Ruslar, 1920 baharında, Kuzey Kafkasya’yı işgal ederken çok güçlü ayaklanmayla karşılaşmıştır. Ayaklanma başladığında, Dağıstan ve Çeçenistan’ın büyük bölümü, Kızılordu’nun tam kontrolü altındaydı. Bu nedenle isyancılar örgütlenmeye ve hareket alanlarını genişletmeye vakit bulamamışlardır.⁵⁵

Birinci Dünya Savaşı Sonucunun Kafkaslara Etkisi

Osmanlı Devleti de I. Dünya Savaşında yenilgiyi kabul ederek mütareke için İtilaf devletlerine başvurmuştu. Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan Mondros Mütarekesi’nin çok ağır hükümlerinin Kafkasya ile ilgili olanları Şöyleydi: “Garan’ın kuzeybatı kısmındaki Osmanlı kuvvetlerinin derhal harpten evvelki hudut gerisine alınması hakkında evvelce verilmiş bulunan emrin yapılması, Maveraya’yı Kafkas’ın Osmanlı kuvvetleri tarafından kısmen boşaltılması emredilmiş olduğundan, diğer kısımları müttefikler tetkik ederek istediklerinde boşaltılması ve Maveraya’yı Kafkas demiryolları da dahil tekmil demiryollarının İtilaf subay ve memurlarının idaresine bırakılması, İtilaf devletlerinin Batum ve Bakü’yü işgal edebilmeleri”.⁵⁶ Öte yandan Sadrazam Ahmet İzzet Paşa da Mondros Mütarekesi’nin imzalanmasından önce 20 Ekim de Kuzey Kafkas Ordu Komutanlığı’na gönderdiği Şifre telgrafta “müttefiklerle beraber bugün mağlup bir vaziyette kalarak Şeref ve namus-ı millimize muğayir olmayarak gösterilecek Şartlar ile sulh temennisinde buldukların” belirttikten sonra “hudut harici İslamları muhafaza maksadıyla yapılan faaliyetlerden ve Şimdiye kadar Kafkasya’da anasır-ı İslamiye ‘ye edilen muavenetlerin maatteessüf idamesine imkan kalmamıştır. Bu vaziyete göre Kafkasya’daki mevcudiyetimizin 26.10.1334 tarih ve 5267 numaralı emir mucibince seri bir surette kapanması ve Brest-Litovsk Muahedesi haricinde kalan ve Kafkasya “da işgal ettiğimiz arazinin hin-i tahliyesinde gösterilecek lüzumsuz hareketlerin memleketimizin mukadderat-ı atiyesin pek büyük zarar vereceğinden başka oldukları yerde kalmaları mültezim olan ahali-i İslamiye için de vahim akibetler tevhit edeceği ehemmiyetle dikkate alınarak tahliyenin muntazaman ve hiçbir tarafın mutazzarır olasına katiyen meydan vermeyerek icrasını tepkiden talep ederim” demektedir.⁵⁷

Bu durumda Kafkasya’daki kuvvetlerin geri çağırılması ihtimali doğduğundan Yusuf İzzet Paşa’nın derhal harekete geçerek Derbent kuzeyindeki düşman kuvvetlerini imha etmesi ve Petrovsk’un ele geçirilmesi gerekmektedir. Nitekim 26 Ekim’de

⁵⁶ Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, C. I, Ankara 1962, s. 30.

⁵⁷ Mustafa Budak, “Nuri Paşanın Kafkas İslam Ordusu Hakkındaki Raporu”, Kafkas Araştırmaları IV, İstanbul 1998, s. 86.

harekete geçen 15. Piyade Fırkası uzun süren muharebelerden sonra 8 Kasım'da Petrovsk'u ele geçirdi. 6 Kasım günü yapılan muharebelerde yaralanan 15. Piyade Fırkası Komutanı Süleyman İzzet Bey'i ziyarete gelen Kuzey Kafkas Komutanı Yusuf İzzet Paşa, hükümetin İngilizlerle mütareke yaptığını, kabul edilen mütareke koşullarına göre, Brest-Litovsk Muahedesi dışında işgal edilen Kafkasya'daki kuvvetlerin geri çekileceğini bildirdi. Bu durumda bölgenin savunması yerli kuvvetlere bırakılacak ancak Osmanlı askerlerinden isteyenler de bölgede kalabileceklerdir.⁵⁸ Ancak Osmanlı hükümetince alınan 20 Kasım 1918 tarihli yeni bir kararla Kafkasya'da hiçbir Osmanlı askerinin kalmayacağı, buradaki kıtaların süratle bölgeyi terk etmeleri emredildi. Bu karara uyularak 15. Piyade Fırkası, Derbent ve Petrovsk istasyonlarından ayrıldı. Az sonra da 5. Piyade Fırkası Bakü'yü terk etti. Bu suretle Osmanlı Devleti'nin zor bir dönemde Azerbaycan ve Dağıstan'da gerçekleştirdiği askerî harekât sona erdi. Nitekim Bakü de 17 Kasım 1918 sabahı, Azerbaycan hükümetinin protestosuna rağmen İngilizler tarafından işgal edildi.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nın bu en zorlu döneminde, Kafkasya'da gerçekleştirdiği harekât, büyük bir fedakarlık örneğidir. Osmanlı ordusunun içinde bulunduğu zor şartlara rağmen Azerbaycan ve Dağıstan'ın istiklal ve istikbali için yaptığı çetin ve kanlı savaşlar, Türk ordusunun tarihindeki en Çanlı sayfalardan birisini oluşturmuştur.

Sonuç :

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya savaşında Kuzey Kafkasya'da takip ettiği siyaset belirli unsurlara sahiptir. Her şeyden önce Osmanlı Devleti Kuzey Kafkasya'da tarih boyunca bölgelere göre değişik bir siyaset takip etmiştir. Osmanlı Devletinin, Kafkas siyasetindeki en büyük özelliklerinden biri hiç şüphesiz bu siyasetin her yönüyle belirleyicisi durumunda bulunan Enver Paşa'nın Kafkas siyasetindeki ağırlığıdır. Enver Paşa Kafkasya'da bir birlik meydana getirmeyi özellikle savaşın sonlarına doğru daha çok istemektedir. Enver Paşa'nın Kafkas siyasetindeki bir diğer özellik bu bölgeye gönderilecek subay ve eratin seçiminde takip ettiği yoldur. Kafkas göçmenlerinin yaşadıkları bölgelerden gönüllüler toplanmasını emreden Enver Paşa Yusuf İzzet Paşa Süleyman İzzet ve İsmail Hakkı Bey gibi Kafkas kökenli subayları bu iş için görevlendirmiştir. Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda Kuzey Kafkasya için gösterdiği çabalar uğursuz Mondros Mütarekesinin imzalanmasıyla beklenen sonucu vermemiş ancak Kuzey Kafkas halklarının kalplerinde hak ettiği yeri almıştır.

⁵⁸ Stefanos Yerasimos, Türk-Sovyet ilişkileri, Ekim Devriminden Milli Mücadeleye, İstanbul 1979, s. 14.

⁵² Pamuk, Mustafa. **Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü ve Yarını**, s. 14.

⁵³ Yanar, Savaş. **Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya**, s. 51.

⁵⁴ Pamuk, Mustafa. **Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü ve Yarını**, s. 15.

⁵⁵ Yanar, Savaş. **Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya**, s. 51.

Kaynakça :

1. Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı, C. I-II, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1993.

Atlas Dergisi, Avrupa Siyasi Haritası, İstanbul, 2004.

Berkok, İsmail. Tarihte Kafkasya, İstanbul, 1958.

Çurey, Ali. "Bilinen Dünyanın Bilinmeyen Ülkesi: Kuzey Kafkasya ve Çerkesler", Kafkasya Yazıları Dergisi, Yıl:2, Sayı:5, Sonbahar, İstanbul, 1998, s.57.

Demir, Ali Faik. Türk Dış Politikası Perspektifinden Transkafkasya, BağlamYayıncılık, Birinci Basım, İstanbul, 2003.

Erşan, Mesut. Birinci Dünya Harbinde Osmanlı Devleti'nin Kuzey Kafkasya Siyaseti (1914-1918). Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 1995.

Gökçe, Cemal. Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti, İstanbul, 1979.

İlhan, Suat. Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin Önemi Sempozyumu, Bildiri, Ankara 1998, s. 88.

İnisimof, Sergey. Kafkas Kılavuzu, (Ruşçadan nakleden: Binbaşı Sadık), İstanbul, 1926.

John F. Baddeley. Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil, (Çev: Sedat Özden), İstanbul, 1989.

Karagöz, Rıza. Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1993.

Mustafa Budak, "Nuri Paşanın Kafkas İslam Ordusu Hakkındaki Raporu", Kafkas Araştırmaları IV, İstanbul 1998, s. 86.

Pamuk, Mustafa. Kafkasya ve Azerbaycan'ın Dünü-Bugünü ve Yarını, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 1995.

Pşimoho, Kosok. Kuzey Kafkasya Hürriyet ve İstiklal Savaşı Tarihinden Yapraklar, İstanbul, 1960.

Sabah Meydan Larousse Büyük Lügat ve Ansiklopedisi, 10.Cilt, İstanbul, 1992, s.358.

Stefenos Yerasimos, Türk-Sovyet ilişkileri, Ekim Devriminden Milli Mücadeleye, İstanbul 1979, s. 14.

Takvul, Ufuk. "Kafkasya: Etnik, Sosyal, Siyasi Problemler", Kök Araştırmalar Dergisi, Cilt:1, Sayı:1, Ankara, Bahar 1999, s.190.

Tuncay Ögün. Kafkas Cephesinin 1. Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, Ankara, 1999.

Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, C. I, Ankara 1962, s. 30.

W.E.D. Allen, Paul, Muratoff. "Kafkasya'nın Tarihi Coğrafyası", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı:54, İstanbul, Temmuz 2001, s.52.

Yalçın, Hatice. Harp Ceridesi (1. Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi). Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2008.

Yanar, Savaş. Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya, IQ Kültür Sanat ve Yayıncılık, İstanbul, 2002.